

După 90 de ani de la Marea Unire

DOUĂ ROMÂNII SAU UNA SINGURĂ?

ION BULEI

Abstract: *The study presents — providing eloquent data and facts — the radiography of Romania created after 1859 in comparison to United Romania accomplished by the end of the year 1918. The development of the „Old Kingdom” (that is, Romania before WW I) during a period of more than a half a century, was indeed obvious, although with its inherent obstacles, and even if it did not possess all its historical provinces, as they still were under the foreign rule. Romania after WWI meant not only a territorial completion and the accomplishment of the nation-state unity, but also a challenge in what concerns the huge leap toward modernization and Europeanization according to the thorough statistics included in this study.*

Keywords: *Romania, 1859, 1918, modernization, Europeanization.*

„Ce este Regatul român fără Ardeal? — se întreba Nicolae Filipescu la o întrunire a Ligii pentru unitatea tuturor românilor din martie 1915. O absurditate geografică. O fâșie de pământ întortochiată și frântă în semicerc. Arătați această figură schilodă unui copil de şapte ani și întrebați-l ce lipsește României? El cu mâna lui ageamie, va trage linia ce împlinește cercul^{“1}. Și în 1918 cercul se închise. Ba se închise și spre Răsărit nu numai spre Apus. Îl închiseseră cei 220 000 de morți, adică 3% din populația Vechiului Regat (SUA pierduse în primul război mondial 0,12% din populație, Belgia 0,96%, Italia 1,24%, Marea Britanie 1,25% și doar Franța ne depășea cu 3,6%). Lor li se adaugă cei 80 000 morți civili, răniți, prizonieri sau dispăruți. Li se adaugă cei care pierseră din provinciile unite cu țara. Și se ajungea la impresionanta cifră de 800 000! Ei închiseseră cercul. Dar jertfa lor n-ar fi ajuns. Dacă n-ar fi fost și sacrificiul de sânge al Aliaților. Victorile lor de pe frontul de Apus și de pe frontul oriental fac posibilă unirea din 1918. Jertfa noastră, aceea a Aliaților și norocul fac Marea Românie! Spectaculoasă reușită în Europa răsăriteană! De la 137 000 km², cât avea România veche, cea nouă, de după Unire, ajunge la 295 049 km². Și de la 7 897 311 de locuitori la 16 267 177 (18 057 028 în 1930²). Se numără acum printre țările mijlocii ale Europei, asemănătoare ca suprafață (nu și ca populație) cu Anglia sau Italia. Depășea toate visurile românilor și deruta pe toți potrivnicii lor. Era această Românie o continuare a Miciei României? Și dacă era, prin ce se asemăna ea și prin ce se deosebea de prima Românie? Avuția națională a Vechiu-

lui Regat era în 1914 de 476 de dolari pe cap de locuitor, adică era mai mare decât a Norvegici și Rusiei și de 2,2 ori mai mare decât a Japoniei. Iar venitul pe cap de locuitor era de 68 de dolari, la distanță de acela din SUA, 228 dolari, din Marea Britanie, 181, din Franța, 160 sau din Germania, de 125, dar mai mare decât al Portugaliei, 61,5, al Serbiei, 62, Greciei, 60 sau Bulgariei, 57 și Rusiei, 50 de dolari. România Mare, prin aceiași indici de raportare, nu stă mai bine decât Mica Românie. În 1938 ea avea 94 de dolari pe cap de locuitor (sau 110 după alte surse), față de 246 dolari în Franța și 235 în Germania, de pildă³. Ea era tot în zona țărilor slab dezvoltate din Europa, alături de Iugoslavia, Ungaria, Polonia, Grecia, Turcia. Schimbând categoria de la țară mică la țară mijlocie a Europei, România nu reușise să schimbe și încadrarea sa economică și socială. Dar drumul pe care se afla era acela care trebuia și premisele viitoarei dezvoltări erau cele bune. În 1938, pentru prima oară, ponderea sectorului industrie–transporturi–construcții depășește pe aceea a sectorului agricultură–silvicultură atât în creșterea produsului social (50%, respectiv 30,2%), cât și în creșterea venitului național (41,7%, respectiv 38,56%). România trecea de la stadiul de țară eminamente agrară, cum fusese mai înainte, la țară agrar-industrială. Semn clar că procesul de modernizare era pe drumul cel bun. Și mergea cu pași repezi, chiar dacă deocamdată efectul general nu părea aşa de evident. Cum arăta un sat la început de veac 20 în Vechea Românie? Iată comuna Bogdănești din jud. Tutova. Învățătorul P. Stomatîn o prezintă. Porumbul se cultiva „cum s-a apucat“. Arătura era prost făcută. Mașinile agricole erau bine primite, dar țărani nu se arătau dispuși la tovărășii. Tineau tot obiceiurile vechi. Ei nu lucrau 52 de dumini, 30 de sărbători mari, 12 sărbători mai mici, 10 sărbători închipuite (de pildă, joile după Paști). Din 655 locuitori, doar 8 erau meseriași. Din 505 case, 121 aveau doar o încăpere și 84 două încăperi! Luminatul comunei: câte un felinar la fiecare din cele 4 „stabilimente“. Paza o faceau străjerii, 3-4 timp de 24 de ore. Primarii erau totdeauna de-a locului, dar nu știau multă carte și erau la dispoziția notarilor. Din 93 de copii de vîrstă școlară, 60 frecventau regulat cursurile. Școala era în stare proastă și nu avea material didactic îndestulător. Perceptorul nu încasa la timp amenzile școlare. 23% din locuitori știau carte, în marea lor majoritate bărbați. O școală pentru adulți nu exista. Bolile cele mai răspândite erau râia, dezinteria, frigurile și pelagra. Bolnavii alergau la medici; „babele“ nu mai aveau căutare. Dar, medicii vizitau comuna o dată pe lună. Oamenii își iubeau țara (nu foloseau cuvântul patrie). În războiul din 1877 muriseră trei săteni. Erau și înfruntări politice, mai ales la alegera primarului și a consiliului comunal. Întruniările politice se faceau la cărciumă. În alegeri candidații își luau pe alegători de pe la casele lor și își cinstеau⁴. Cum arăta un sat în România de după război? În Bucovina, Banat, Ardeal arăta mult mai bine decât în Vechiul Regat sau Basarabia. Erau și sate mai mari, mai adunate și aşezate. În toate satele erau și țărani care se instăriseră, își măriseră casele, le modernizaseră, foloseau țigla, tabla, cărămidă, își faceau șoproane, magazii, grajduri. Dar, din păcate, continuau să existe prea multe case de pământ, acoperite cu trestie sau paie, fără dușumele, cu o singură cameră... (circa o treime după calculele lui D. Sandru). Față de antebelic erau în sate mai multe clădiri principale, practic se construiesc școli, primării,

biserici, cămine culturale în toate comunele; mai ales școli (dr. C. Angelescu, ministrul Instrucțiunii timp de 10 ani, supranumit „doctorul cărămidă“, ridică aproximativ 10 000 de localuri de școală⁵). Există o mai mare mobilitate a țărănilor. Ei se duc în comerțul ambulant, zilieri agricoli, muncitori în construcții, în industria petrolului, în transporturi... Se constată în interbelic o legătură mai puternică între sate și orașe. Ca și înainte de război, dar în proporție mai redusă, din Bucovina sau Ardeal se pleacă în emigrație în SUA, Brazilia, Canada, Argentina. Cei mai mulți au plecat între 1926-1929, respectiv 55 372, în SUA și Canada (au revenit 11 709, după calculele lui D. Șandru). D. Gusti face o cercetare în satul Drăguș din Făgăraș în 1929. În 167 de case din 320 cel puțin un membru al familiei era plecat la „Cigalău“. În anii următori procesul de emigrație se reduce substanțial, semn al unei economii care se echilibra (doar 1179, în 1933, 1679 în 1938). Iluminatul public la sate rămâne, ca și mai înainte, o excepție. Ulițele la fel de înguste și neîngrijite. Echipele studențești ale lui D. Gusti se duc la Cârligele, în Vrancea: „ulicele sunt foarte neregulate, rău întreținute, iar bălăriile cresc în voie. Doar sămbăta seara și numai când își aduc aminte, le smulg cu mâna aruncându-le în drum, căci „se usucă și se pierd fără să facă la nimeni rău“⁶. Satul își păstrează și în interbelic aerul său patriarchal. Schimbările sunt vizibile la oraș. Numărul orașelor crește odată cu creșterea țării. În 1930 România are 172 de orașe, dintre care șase cu peste 100 000 locuitori (București, Chișinău, Cernăuți, Iași, Cluj, Galați). Structura etnică a orașelor, compozită și înainte de război mai ales în Moldova, își accentuează diversitatea, în interbelic, în teritoriile unite românești fiind în minoritate, urmare a politicilor demografice a fostelor imperii. Orașele erau concentrate pe spații restrânse în Bucovina și Ardeal și desfășurate pe teritorii întinse în restul țării. În toate se construiește mult în anii dintre cele două războaie. Deopotrivă clădiri publice reprezentative, grădini, parcuri și locuințe. Se preferă centrul și sunt lăsate în abandon cartierele mărginașe. Rămâne și neîngrijirea străzilor, nepavate decât în centru, oferind un spectacol diferit în diversele zone ale țării, aproape de atmosfera Europei Centrale sau de Orient. Rămâne în bună măsură aceeași neglijență sanitară de mai înainte. Nu mai e dr. Ceapă din secolul 19, cel care recomanda ca unic remediul la toate bolile lacrimătoarea legumă. Erau medici adeverați, dintre care mulți de foarte bună calitate. Numai că erau puțini, mult prea puțini, un medic la 12 300 de locuitori în 1937 (în Franța erau 1697, în Belgia 2344 ...). Erau sate prin care medicul trecea doar de 3-4 ori pe an! Se rămânea tot cu doftoroaia satului. Era în continuare îngrijorătoare moartea infântilă (în 1937 în mediul urban s-au născut 77 301 copii, din care au murit 69 325!. și la sate cifrele erau și mai dramatice)⁷. Știința de carte nu atinge nivelul Occidentului, dar înaintează repede. Când s-a născut ca stat modern, România avea circa 10% știință de carte. Procentajul se ridică în 1899 la 22%, în 1912 la aproape 40%, iar în 1930 la 57% (72% în Banat, 67,3% în Ardeal, 56,1% în Vechiul Regat, 38% în Basarabia). În orașe ¼ din populație era știutoare de carte. Numărul universităților de la două ajunge la patru, iar al studenților la 38 121 în 1935-1936, la o populație de circa 18 milioane, ceea ce nu era puțin (0,14% din populație, față de 0,20% în Franță). Statul cheltuia mult pentru învățământ, 12,5% din buget, dar mai puțin decât al-

tele (Olanda 25%, Ungaria 14,2%). Intelectualitatea e de talie europeană. Creațoare de cultură, păstrând tradiția și nivelul generației anterioare războiului, care dăduse talentele clasice, dar, în același timp, avangardistă, în sincronie cu pulsul ideilor europene. Vestul domină, dar autohtonismul știe să se acomodeze. Politica europeană de alianțe reduse în atenția Europei țările mici și mijlocii, care joacă în cadrul Națiunilor Unite un rol din ce în ce mai important (a se vedea reputația internațională de care se bucură Titulescu). La punerea în valoare a propriei culturi contribuie circulația liberă a populației țării în spațiul european și prezența unor importante instituții culturale și științifice (universități, teatre, filarmonici, institute de cercetare etc.), organizate după model european și la nivel european, având legături cu instituțiile similare din lume. Elita intelectuală se formează în mare parte în Apus (68 dintre universitarii clujeni în 1930 studiaseră la mari universități europene). Prezența în țară a unor institute culturale și bibliotecii străine face posibilă intensificarea raporturilor cu țările de origine, accesul la ultimul val de informație. În cultura europeană și mondială sunt valori formate și afirmate în România, există o aristocrație românească în cercurile europene influente, o rețea foarte bine organizată de periodice și reviste culturale în limba ebraică, reviste armene de literatură („Ararat“), reviste poloneze, bulgărești, grecești, maghiare etc. Pentru sud-estul european se înființează, în 1938, revista „Balcania“ (1938–1945), pentru relațiile cu Anglia este editată la Cernăuți, între 1938 și 1939, revista „Britania“, pentru cele cu Italia un rol important îl are revista „Roma“ (1921–1931), condusă de Ramiro Ortiz, urmată de „Studii italiene“, condusă de Al. Marcu între 1934 și 1943, dar și „Ausonia“ (1932–1933) a lui Pimen Constantinescu de la Focșani, sau „Favonius“ (1926–1928), revistă de studii clasice, apărută la Craiova prin străduințele lui N. I. Herescu între 1926 și 1928. În limba germană este importantă „Revista germaniștilor români“ (1932–1938) inițiată de S. Mândrescu. Cele mai importante publicații în limba franceză apărute în perioada interbelică sunt „La Nation“, „cotidian politic, economic și literar“, între 23 decembrie 1928 și 20 iunie 1930 și „Le Moment“ (1935–1940), cotidian ilustrat condus de Alfréd Heftner, cu corespondenți de cea mai bună calitate. Aici publică și mulți români: Lazăr Iliescu, la viața politică, Ionel Jianu, Dan Botta, la cronică literară, artistică și teatrală, C. Brăiloiu la cronică muzicală, la care semnează adesea și Cella Delavrancea etc. Ziarul traduce mult din literatura română, popularizând creația lui Eminescu, Caragiale, Delavrancea, Victor Eftimiu, Adrian Maniu, Tudor Arghezi, Lucian Blaga, Ionel Teodoreanu, Ion Barbu, Ion Vinea, George Bacovia, Mircea Eliade etc. Ziarul „Le Moment“ aduce adeseori în prim-plan noutăți literare și culturale din Franța, Belgia, Suedia, Cehia, Statele Unite... Principalele reviste literare românești au rubrici speciale intitulate „Scrisori din...“, unde semnează scriitorii importanți ai vremii: Mircea Eliade, Emil Cioran, Mihai Ralea, D. I. Suchianu, D. D. Roșca, Traian Chelariu, Al. Busuiocceanu, Eugen Ionescu, Virgil Ierunca, Mihail Sebastian, Nichifor Crainic, Oscar Walter Cisek etc. În „Revista revistelor străine“ se oglindesc marile evenimente literare, aparițiile de succes din Apus, premiile literare obținute de scriitori, congresele Pen-Clubului european și se tipăresc numeroase traduceri din opera marilor scriitori străini în vogă sau intrați deja în

patrimoniul universal. Publicații cum ar fi „Contemporanul“, revistă de avangardă, sunt recenzate în reviste maghiare, austriece, italiene, germane, franceze, „Gândirea“ de la Cluj e mult lăudată în unele cercuri scriitoricești din țările Europei Centrale și nu numai. În perioada 1940–1945 crește numărul prezențelor germane și italiene în paginile unor reviste și ziare cu orientare de dreapta, dar se păstrează viu interesul pentru realitățile literare franceze, engleze, americane, traducerile din aceste literaturi înumulțindu-se simțitor. Sub raport editorial, al traducerilor și editărilor de carte, România interbelică e unul dintre statele din centrul și sud-estul Europei cu cel mai ridicat consum de carte occidentală în original, procurată direct din librăriile franceze. Toți scriitorii străini importanți sunt tradiși și în română. Majoritatea traducerilor se fac nu prin intermediar, ci direct din original⁸.

Spiritul regionalist domină mai ales primul deceniu după unire. Îndemnurile lui N. Iorga („români îstau de acum în aceeași casă și trebuie să le-o facem locuință“) sau I. Maniu („cât mai curând să înlăturăm cu totul particularismul provincial atât din gândirea noastră cât și din întocmirile de stat și din instituțiile lui“) nu prindeau aşa de repede. Între ardeleni și răgăteni nu erau deosebiri mari, spunea Sextil Pușcariu în 1924, dar se mențineau „acele conflicte latente izvorâte din diferența de concepție ce există“. Ardelenii, bucovinenii, basarabenii sunt surprinși și deruatați de tensiunile din viața politică: intoleranța față de adversarii politici, demagogia, abuzurile administrației, favoritismele, friturismul, ambițiile deșăntăte..., cu care „răgătenii“ se obișnuiseră și nu le mai acordau atenție. Gratulări de tipul Ionel Brătianu „lașul“, „dictatorul“, sau I. Maniu „dușmanul Ardealului“, „dușmanul României“..., care nu erau luate în serios de nimeni la București, stârneau nedumeriri în Ardeal sau în Bucovina. „Învățăm să ne urâm în loc să ne iubim“, scria C. Argetoianu în 1924, acuzând „regionalismul din suflete“. Învidia, abuzurile și calomnia erau la ele acasă în politica românească. „Orcine se ridică în această țară și noastră trebuie să fie murdărit de sus până jos, scria M. Eliade. Mentalitatea politică românească nu poate accepta oameni... întregi“. La 20 noiembrie 1919, când se deschide primul parlament, regina Maria nota în jurnalul ei cât de mândră se simțea. „Dar totuși inima mă dorea. Toți românii noștri nu erau uniti aşa cum ar trebui să fie, lumea după război nu se arătase la înălțimea eroismului desfășurat în timpul gigantului efort de a căștiga. Am căștigat dar omenirea a rămas mică, sordidă, lacomă și egoistă. Se minează unul pe altul... Aceasta m-a făcut tristă în această zi care ar fi trebuit să fie de glorie și de satisfacție“.

Regionalismul e întreținut în primii ani de după unire de menținerea unor structuri cu atribuții regionale: Marcele Sfat Național din Transilvania, Consiliul Național din Bucovina și Sfatul Țării din Basarabia, care aveau și instituții executive-administrative: Consiliul Dirigent din Transilvania, Consiliul Secretarilor de stat din Bucovina și Consiliul Directorilor în Basarabia. Până când procesul de unificare legislativă s-a îndeplinit, în mare între 1918-1920, prin decrete legi, aceste structuri au menținut în vigoare legile austriece în Bucovina, dreptul maghiar și Codul civil austriac în Ardeal și legile rusești în Basarabia și, cu această

tentă locală, au introdus legislația care venea din București de la organele puterii centrale unde și ele erau desigur reprezentate. „Dacă vei lua patru avocați din cele patru provincii, care laolaltă reprezintă componența statului român, atunci vei simți că tradiția de stat străin stăruie încă în particularitățile ei de gândire“, scria O. Goga. Față de perioada antebelică, o importantă problemă de după unire este aceea a minorităților. În 1930, la o populație totală de 18 057 028, 71,9 % erau români și 28,1% minoritari (1 426 000 maghiari și secui, 740 000 germani, 722 000 evrei și.a.). În 1940, populația României ajunge la 19 933 802 de locuitori. Proporția majoritate-minorități rămâne aproximativ aceeași. Statul român are de la început probleme cu minoritățile. Mai cu seamă cu maghiarii (între 1920 și 1940, minoritatea maghiară depune 47 de plângeri la Societatea Națiunilor). Între altele, ei se plâng de faptul că reforma agrară din 1921 a fost aplicată în detrimentul lor (din rândurile lor proveneau marii proprietari în Transilvania) și, între 1923 și 1930, vor intenta procese statului român, care ajung și în fața Societății Națiunilor, dând posibilitatea unor oameni politici și eminenți juriști, cum au fost Nicolae Titulescu și contele Appónyi, să se remарce⁹. Un alt motiv de conflict vor fi legile învățământului, care prevedeau școli de stat și private, ale diverselor culte și în care învățarea limbii române era obligatorie. Ofensiva culturală românească este privită cu mare suspiciune. Mulți intelectuali maghiari se retrag în enclavele de autonomie culturală oferite de biserici, școli profesionale, societăți culturale, în cadrul cărora editează ziar și reviste proprii. Germanii se acomodează fără probleme deosebite cu noile stări de lucruri. Partidul German, creat în 1919, colaborează cu partidele de guvernământ.

Activitatea multor minoritari a fost, mai cu seamă în primul deceniu interbelic și la sfârșitul deceniului 4, un factor de necoeziune a statului. Erau funcționari unguri care nu vorbeau românește, boicotau autoritățile românești, arătau ostilitate față de funcționari veniți din Regat, dispreț dintr-o atitudine de superioritate (scria Șandor Turnowski: „generații întregi au fost educate în ideea că supremacia maghiarimii este un fel de lege a naturii“). În Basarabia „valurile agitate din URSS ce se împing unele pe altele, aruncă spuma lor până și pe țărmul românesc“ (C. Argetoianu). Mulți funcționari și intelectuali ruși din Basarabia nu vorbeau românește, duceau o viață separată de români și exprimau speranța revenirii rusești. Si în Bucovina erau nostalgici după „buna administrație austriacă“, unii care propuneau un cordon sanitar la Burdujeni pentru a fi opriți influența din Vechiul Regat. E. De Martonne, cunoscutul geograf francez care vizitează Bucovina în noiembrie 1921, constată sentimentul de superioritate pe care îl au românii de aici față de alți români. „Anii de stăpânire austriacă au reușit să imprime ideea că germanismul e sinonim cu civilizația“. De aceea la Cernăuți lumea bună vorbea germană, după cum la București vorbea franceza. Oricum, în Bucovina situația integrării era mai bună, austriecii folosind mulți români în administrație. Si rolul funcționarilor a fost mare în procesul de integrare și în bine și în rău. În rău în măsura în care au fost trimiși în noile provincii din Regat mulți nechamați, nepregătiți și coruși. Mai cu seamă în Basarabia. N-a fost cu intenție când n-a intervenit politicianismul. Vechea Românie nu avea un corp de funcționari bine pregătit. De aceea multe din legile țării nu

se aplicau sau se aplicau prost. Până și în Dobrogea, unită deja din 1878 cu România, și unde exista ceea ce se putea numi „o legătură sufletească“ între diferențele etnii, mai erau stări de nemulțumire „aprinse de șovinismul bulgar“ sau de neînțelegările cu cele peste 1 500 de familii de macedoneni colonizate în județele Durostor și Caliacra la jumătatea deceniului al 3-lea. România „nu era o țară închegată“, scria cu amărăciune O. Goga în 1933. Exagera. Țara se închega din mers.

Pentru occidentalul interbelic România era un fel de prim cerc al alterității. Un spațiu integrat civilizației europene, dar insuficient pentru a fi considerat întru totul european, un spațiu de margine, amalgam de viață citadină modernă și de primitivism rustic. Scriitorul francez Paul Morand observa nu fără amuzament în 1935 la București circulând prin oraș și mașini Ford și căruțe trase de boi!¹⁰. O lume a relativului, unde intelectualul francez observa indulgență, adaptabilitate, optimism. Și mai observa ceva esențial, un fel de nepăsare istorică, unde nimic nu era luat cu adevărat în serios, pentru că nimic nu merita să fie luat. Și toate acestea într-un loc în care natura era frumoasă, locurile erau pitorești, oamenii ospitalieri, arta originală, ca și cântecele populare!. Un spațiu de contraste.

NOTE

¹ N. Filipescu, *Pentru România Mare. Cuvântări din războiu, 1914-1916*, 1925, p. 32 și urm.

² Vezi mai pe larg Ion Bulei, *O istorie a românilor*, București, 2007, ed. a IV-a, p. 153 și urm.

³ Vezi calculele statisticilor vremii în Gh. Iacob și Luminița Iacob, *Modernizare-europeanism. România de la Cuza-Vodă la Carol al II-lea*, vol. I, Iași, 1995.

⁴ „Universul“, nr. 291 din 23 octombrie 1903, vezi și I. Bulei, *Viața cotidiană în timpul lui Carol I*, București, 2004, p. 37.

⁵ Vezi Ion Bulei, *Cu același suflet*, în Dr. C. Angelescu, *reformator al învățământului românesc*, coord. N. Peneș, Buzău, 2008, p. 5 și urm.

⁶ *60 de sate românesti*, vol. V, București, 1940, p. 9; Vezi și I. Scurtu, *Viața cotidiană a românilor în perioada interbelică*, București, 2001, p. 19.

⁷ C. C. Gheorghiu, *Axistența medicală rurală în România*, în „Sociologie românească“, nr. 2-3 din februarie 1937, p. 82; I. Constantinescu, *Grijă pentru sănătatea satelor noastre*, în Democrația, nr. 4 din aprilie 1935, I. Scurtu, op. cit., p. 205 și urm.

⁸ Vezi Ion Bulei, *O istorie a românilor*, pp. 167-168.

⁹ I. Bulei, op. cit., pp. 161-164.

¹⁰ Paul Morand, *București*, trad. de Marian Papahagi și Ion Pop, Cluj, 2000, p. 252, Vezi și considerațiile lui Lucian Boia, *România, țară de frontieră a Europei*, București, 2001, pp. 269-270.